

ŽENSKI SUBJEKT U PROSTORIMA JEZIČKOG I VANJEZIČKOG: RELACIJA ŽENE SA DRUGIM, SIMBOLIČKIM, SEMIOTIČKIM; *DRUGA* NARATIVNOST, *DRUGI* PROSTOR, *DRUGO* VREME

Sažetak: Složena pozicija ženskog subjektiviteta u okvirima sistema falogocentričnog (koji je istovremeno i odslik i proizvod relacija u sistemu jezika, govora i pisma) (raz)otkriva se u specifičnom polju paradoksa. Bivajući istovremeno prozvan jezičkim i isklizavajući iz njega, ženski subjekt fluktuirao govoreći negde na razmeđu simboličkog i semiotičkog, u atopijskom i utopijskom mestu iz koga je svaki izricaj istovremeno i pitanje. Ovaj tekst istražuje potencijal izvođenja *druge* narativnosti, *drugog* prostora, *drugog* vremena i *drugog* pisma iz ženske govorne i performativne pozicije, nudeći upitnik koji stoji na mestu razumevanja pozicije ženskosti u koordinatama falogocentrično orijentisanog pojmovnog prostora.

Gljučne reči: žena, falogocentrično, (drugi) govor, (drugo) pismo, Simboličko, semiotičko, *hora*, Matriks

U svojoj paradoksalnoj lociranosti istovremeno unutar i izvan jezičkog kompleksa, unutar i izvan domena subjektiviteta koji govori iz datog jezika i u svojoj komplikovanoj relaciji sa Falusom (Lacan, 1999) žena je implicirana u faličkom (odnosno, u jeziku kao falički organizovanoj strukturi), ali je takođe i *drugde* (Rose, 2005a: 75). Ona je, dakle, sadržana u faličkom, istovremeno ga prevazilazeći (Soler, 2006: 27). Ono što o njoj (ne) znamo izrečeno je u jeziku, no čini se da je ona uvek-već izvan toga, sadržana u onom *ekscesu*, izlivu, u onome čemu upućujemo pitanje ostajući bez odgovora – i dok god ostajemo bez odgovora, do tada se možemo nazivati subjektima (podređenima!) Drugog (Cavallaro, 2003). U obrtu i dešifrovanju paradoksa žena se ispostavlja kao samo Drugo, apsolutno Drugo – ne (samo) pol² niti telo koje zavodimo pod datu odrednicu, ne

¹ ddstojanovic@yahoo.com

² Iako Žak Lacan, referirajući na ženu kao Apsolutnu Drugost upravo navodi da Drugo može biti jedino Drugi pol (Lacan, 1999: 69). Ovde se zapravo radi o Drugom polu kao Drugoj ekonomiji, koja nije ograničena na anatomski oblik tela, pa ni na njegovu morfološku interpretaciju, već izvodi svoju dinamiku u širokim prostorima jezičkog, vanjezičkog, subjekatskog i vansubjekatskog/

ni (samo) rod niti gluma, izvođenje; njena Drugost ostavlja njeno telo van njenog znanja izvodeći ga u nivou Znanja kao takvog (zato će Frojd reći da je žensko telo u histeriji svojevrstan *ključ* shvatanja *enigme*) (Freud, 2000). Žena je tako inherentno rascepljena – no ne u smislu da je jedan deo nje *ovde*, a drugi *tamo*. Jedan deo nje svakako jeste *ovde* (žena je ne-cela, kako to teorijski formuliše Žak Lakan), ali drugi deo je onaj deo koji je *izliven, iscurio* (stoga je nastavljen na ne-celo koje [mislimo da] vidimo/govorimo). Žena je neuhvatljiva u svojoj rascepljenosti – rascep je ne deli na pola – rascep je simptom one granice do koje (mislimo da) imamo znanje o ženi. Ona je apsolutni paradoks, i upravo zato *ne postoji*, ne može se izreći: „Reći da je žena apsolutno Drugo je reći da ona neće biti slična bilo čemu što se može reći o njoj, da ona ostaje izvan Simboličkog, i da je realna u duplom smislu onoga što se ne može izreći, i onoga što izvlači *jouissance* iz nefaličkog. Po definiciji, apsolutno Drugo izaziva svaki potencijalni atribut koji joj možemo pripisati“ (Soler, 2006: 45). U tom smislu *bilo šta* se može reći o ženi, u onom smislu da šta god o njoj bilo rečeno neće izreći, niti reprezentovati nju samu (Soler, 2006: 45). Žena tako nema reciprocitet u Simboličkom, i to je koren svake nemogućnosti njenog prikazivanja (*uhvaćenja* u reprezentaciju) i njenog izricanja (*uokvirenja* u formu verbalno-značenjskog/jezičkog). Bivajući i Drugo i podređena Drugom (žena je izrečena i u formi ženskog subjektiviteta!) (Lacan, 1999: 103), žena će imati poteškoće i sa prikazivanjem/izricanjem same sebe – žena je, dakle, *neizgovoriva*, i to ostaje limit mislivog³ kako za ženske, tako i za muške subjekte u jeziku/subjekte jezika/subjekte Drugog, jer Drugo je označitelj tačke gde Označitelj nedostaje (Lacan, 1960–61: 225), znak esencijalnog manjka Označitelja i ono na šta ukazuje nesvesno, duboko potisnuto u prividni zaborav (Lacan, 1960–61: 227). Drugo je apsolutna Drugost koja se ne može asimilovati u subjektivitet, no koja upravo tim svojim svojstvom izgrađuje subjektivitet kao takav u relaciji sa njim: „Ono što tražim u govoru jeste odgovor Drugog. Ono što me konstituiše kao subjekta je moje pitanje“ (Lacan, 2006: 247).

Drugo je, dakle, ono što omogućava subjektivitet kao takav, i ono što ga prevazilazi. Drugo je uvek Drugo za (muški) subjektivitet koji je odsluk dinamike faličkog jezika (neko „Ja“ koje ima pravo da sebe izgovori kao „Ja“ uvek je maskulino). No Drugo je Drugo i za ženski subjektivitet (koji nema pravo na izgovaranje „Ja“. Njeno „Ja“ je uvek već izgovoreno umesto nje, ili nije ni izgovoreno), ali je žena sadržana i u datom Drugom. Bivajući u oba mesta u isto vreme a pri tome ni u jednom *konkretno* (nema takvog mesta u koji možemo uperiti prstom ili rečju i reći: *tu* je žena), žena je tako paradoks negativiteta koji stoga već transgresira Zakon sam koji šifruje prostornost dinamički umreženim *lokacijama* (Irigaray, 1985: 229–230). Žena je, dakle, uvek-već transgresorka, u poziciji one

prekosubjekatskog.

³ Žena je u ovom smislu na izvestan način bliska i Realnom: kao ono što je ne samo izostavljeno iz simbolizacije, već i ono što se kao takvo *ne može simbolizovati*, žena je *iznad limita mislivog*, kao što je, bivajući Falus, istovremeno i iznad njega (Lacan, 1974–75: 67).

koja transgresira i one koja može (p)ostvariti transgresiju Zakona. Za Lakana ova subverzija može doći jedino u jeziku samom, iz jezika samog, koji već u sebi sadrži ovu svest o izvanjezičkom, rušilačkom i održavalačkom Drugom (Rose, 2005a: 76). Žena, dakle, *mora da govori*, mora da gura svoje telo kao razliku jezika služeći se jezikom samim, ona mora postvariti taj jezik kao jezik od krvi i mesa, jezik od tela pišući *drugo* pismo, žensko pismo, izvodeći *drugu* prostornost, *drugu* naraciju, *drugo* vreme: „Kada smo prisiljene na fuziju, da pronademo procep. Gde nas jezik ujedinjuje na fiktivnom nivou, da se vratimo svojoj razlici. Kada nas drugi asimiluju, da čuvamo svoju autonomiju“ (Irigaray, 2000: 15).

Negde u govoru samom krije se mogućnost restrukturacije jezika, koliko god to paradoksalno zvučalo. Negde u zvučnosti jezika kao jezika, kao jezika razlike, jezika iz razlike tela počiva mogućnost transgresije okamenjenosti jezičke strukture. Žena je i deo/delom u Simboličkom, a time i u neobičnoj mogućnosti dodira sa govorom (žena je izgovorena, ali time je tu, tik u dodiru sa jezikom, odmah tu u jeziku *sa druge strane jezika*) u mogućnosti koju ne treba da odbaci u potrazi za mogućnošću da *izgovori*, da *pokaže*, da *ustpostavi*, da *izvede* sebe i time izvede i subverziju aktuelnog falogocentričnog sistema moći. U tom kontekstu Lis Irigaray poziva na traganje za takvim jezikom koji neće biti zamena za telo, znak da je telo *očišćeno* iz jezika (kao što to paternalni jezik čini), već za jezikom koji će ići u korak sa telom, koji će *govoriti korporealno* (Bainbridge, 2008: 103), istovremeno mapirajući žene kao one koje mogu, izvođenjem zvučnosti svog tela koje govori u njegovom insistiranju da govori, dovesti do artikulacije jezika razlike, jezika sporazumevanja, jezika *dijaloga* koji je kao takav već subverzivan u odnosu na ustanovljenu ekonomiju Jednog kao ekonomiju faličkog/falogocentričnog Jezika. Takav jezik bi, bivajući jezikom Razlike, postao femini-na tačka oglašavanja i izražavanja izveden u kontekstu razmene (jezika, znakova, značenja, tela). Iako, dakle, deluje kao da su žene izuzete iz Simboličkog, ili, još gore, kao da su u njemu *žive zakopane* (Bainbridge, 2008: 23), one bi, upravo mapiranjima reprezentacija njihove sopstvene genealogije u Simboličkom upravo mogle otkriti potencijalnost prekrajanja Simboličkih okvira i šema i ostvariti *polje*, *identitet*, *glasnu razliku* ili šta god drugo (o) sebi požele izgovarajući svoju femininu specifičnost (Bainbridge, 2008: 102).

U potrazi za mogućnošću dešifrovanja tog jezikom nedovoljno izrecivog prostora sa kojim je žena neumitno povezana, ili bar poravnana, prostora koji je na svojevrsan način *iza* jezika, *preko* jezika, *kroz* jezik i *pre* jezika i na taj način i iza subjekta, preko subjekta, kroz subjekt i pre subjekta Julija Kristeva uvodi pojam *semiotičkog* čije je svojstvo materijalnost – pulsacije, somatski talasi, ritmovi, nagoni koji unose nikad prestajuću korporealnu inskripciju u Simboličko i sistem jezika koji ih svojom strukturom premrežava, ali nikada potpuno ne izostavlja (Kristeva, 1977: 373). Drugim rečima, za razliku od Lakanove lingvističke koncepcije subjektiviteta za Juliju Kristevu subjekt je uvek i korporealna (Beardsworth, 2004: 42), a jezik višefacetan, s tim da je data korporealnost u

jeziku potisnuta u korist nematerijalnih lanaca signifikacije. Ipak, kako to Kristeva postavlja, proces signifikacije nemoguć je bez delovanja obe komponente – simboličke (jezik, sintaksa, slovo) i semiotičke (telo, pulsacija, dah). Sistem tekstualnog tako se sastoji od *fenoteksta* – polja tekstualnosti demonstriranog sredstvima, mogućnostima i limitima lingvističke strukturalne komunikacije i *genoteksta* – svojevrsne *podtekstualnosti*, tekstualnosti ispod genealogije značenja koja korespondira semiotičkom. Genotekst je tako ono *poredlingvističko* (dakle, ne po sebi vanlingvističko ili nelingvističko), netransparentno, transracionalno u jeziku koje se javlja uz i pored samog fenoteksta, kao njegova materijalnost protkivanja, njegova drugost/drugačijost ili njegovo *drugo lice* (Roudiez, 1980: 5). Upravo na sličan način jedno prema drugom se odnose Kristevino simboličko i semiotičko – naime, dok je simboličko korespondentno lakanovskom pojmu Simboličko i kao takvo se odnosi na domene pozicija i propozicija, poredak imenovanja, referentnosti, značenja, objave, denotacije, razuma, (lingvističke!) logike, gramatike i sintakse funkcionišući samo uz uslov represije (semiotičkog) i žrtve (odricanja, manjka), semiotičko predstavlja ono polimorfno jezičkog ali i korporealnog koje se sastoji od neoznačavajućih sirovih materijala. Prema tumačenju Elizabet Gros (Grosz, 1989: 42) ono je „...anarhična, besformna cirkulacija impulsa i energija koji prevazilaze (...) fiksne ciljeve/mete, objekte ili oblike“ (Grosz, 1989: 42). Ono je prizor prvobitne energije impulsa pre strukturiranja jezika i/ili seksualnosti, pre normiranja telesnosti kao hijerarhizovane genitalnosti, pre izvođenja tela kao morfološke celine ispisane relacijama moći. Semiotičko je prostor koji prethodi poretku Jednog/Istog i svakoj opoziciji u njegovoj službi (Grosz, 1989: 42–44). Semiotičko tako markira lokus u kome obitava *ono* što će postati subjekt nakon velikih tetičkih razloma, ono što bez jezika nije ono što izražava ili ono što sebe može izraziti. Pod pojmom *tetički razlom/tetički rascep* Julija Kristeva definiše momenat u procesu postajanja subjektom gde se u prvoj fazi subjekt identifikuje sa slikom uspostavljaajući sopstvene granice u svetu vizuelnih relacija paralelnom lakanovskom Imaginarnom, dok se u drugoj fazi subjekt prepoznaje u jeziku, u lingvističkom *mestu* koje je za njega već pripremljeno, ostavljajući tako iza sebe fluks semiotičkog kome se, kako bi se održao subjektom, više ne sme vratiti. Semiotičko tako postaje nešto od čega se zazire, a subjekt (p)ostaje/opstaje kao *subjekt u procesu*, subjekt u neprestanoj verifikaciji svojih granica, subjekt u neprestanom održavanju iluzije čvrstine datih granica u jeziku/jezika (Kristeva, 1982). Subjekt tako, prema Kristevoj, nije apsolutno unutar jezika – naprotiv, on sebe neprestano mora (re)konstituisati, (re)obnavljati i (re)konstruisati ponavljajući proces ocrtavanja oštrih granica oko samog sebe (u jeziku), kako bi održao iluziju o njihovoj čvrstini i nerastočivosti sopstvenog subjektiviteta. Subjekt je, tako, govoreći subjekt, *subjekt u procesu* (Kristeva, 1982). Ovakav subjekt je upravo u procesu artikulacije svog bivanja u simboličkom *i* u semiotičkom koja, da bi subjekt opstojao u datoj tenziji, mora izbeći tradicionalnu logiku isključivanja (ili-ili) ili dijalektike (i+i) koja bi podrazumevala

apsorpciju jednog poretka u drugi (u slučaju govorećeg subjekta apsorpciju semiotičkog u simboličko) i mora se okrenuti direktno toj fragilnoj, propusnoj granici *između* (semiotičkog i simboličkog) čije postojanje upravo i uslovljava mogućnost postojanja i reodržavanja, reizvođenja subjekta kao govorećeg subjekta ili subjekta u procesu (Kristeva, 1982: 67). Drugim rečima, u ovom smislu subjekt nije ni subjekt-kao-samo-simbolički-subjekt (u tom slučaju subjekt bi bio nemoguć, *mrtav*), a ni subjekt-kao-samo-semiotički-subjekt (u tom slučaju subjekt bi bio nemoguć, *psihotičan*), što naročito dolazi do izražaja kao teza u teorijskim postavkama Julije Kristeve: „Nikada nisam smatrala da semiotičko i simboličko mogu biti razdvojeni. Jedno ne može postojati bez drugog; oni predstavljaju dva aspekta koji su uvek u kombinaciji, u tipu dijalektike međusobne kontradikcije. Ukoliko se jedan od njih izoluje, ostaje samo psihoza“ (Kristeva, 1993: 179). Subjekt je, kao i svaka druga značenjska formacija (koja zadobija značenje, održava ili transformiše značenje u ekonomiji prakse označavanja i označiteljske prakse) posledica procesa signifikacije, suodnosnosti simboličkog i semiotičkog u prostorima verbalnog i vanverbalnog kao prostorima komunikacije reči, pulsa, strukture, pokreta, sintakse, disanja, figuracije i rastakanja. Značenjsko je, tako, uvek i apstraktno (lingvističko) i materijalno (ono što se upisuje u lingvističko, ono u šta se lingvističko upisuje),⁴ a jezik ne može funkcionisati kao potpuno odvojen od polja semiotičkog. Simboličko i semiotičko su tako neraskidivo prožeti i uvezani, a tačke njihovog dodira predstavljaju upravo tačke praga jezika samog koji je uslov svakog razaznavanja i bivanja (Grosz, 1989: 39).

Semiotičko je, kao druga strana jezika, kao ono izuzeto iz jezika što se njime ne može zahvatiti/adekvatno definisati/verbalno ili sintaktički izreći, a ipak je u njemu istovremeno sadržano čineći neophodni oslonac i svojevrsni negativitet apstrakcije lingvističkog simboličkog, u liniji sa ženskošću i njenom paradoksu jezičko-vanjezičke pozicije. To primećuje i sama Julija Kristeva, definišući svoje interesovanje za semiotičke izraze kao manifestacije forme *druge strane jezika*: „Interesuje me jezik, i to druga strana jezika koja je nužno filtrirana upravo od strane jezika. Ova strana jezika i nije jezik kao takav. Zvala sam ovu heterogenost različitim imenima. Tražila sam je u iskustvima ljubavi, zazora i užasa. Zvala sam je semiotičko u relaciji sa simboličkim. No u pitanju je dupliranje jezika koje je, u ovom momentu, interesantnije i bliže ženama nego muškarcima“ (Kristeva, 1998: 5). Žena je, tako, u polju *druge strane jezika*, u polju date heterogenosti impulsa, u području nikada razrešenog preedipalnog prejezičkog čije vibracije žena nikada ne prestaje da čuje (u njoj *jesu* date vibracije; ona nikada nije internalizovala jezika/Zakon u potpunosti) (Cixous, 2000a: 44). Povezanost žene sa semiotičkim svakako još iz jednog aspekta otvara pitanje o tome može li žena govoriti (artikulisano), može li biti reprezentovana u jeziku/kroz jezik, odnosno, posledično,

⁴ „Relacije moći i sistemi reprezentacije ne samo da prelaze preko tela i utiliziraju njegovu energiju (kao što Kristeva tvrdi), već aktivno konstituišu konkretne senzacije i zadovoljstva tela – fenomenologiju telesnog iskustva“ (Grosz, 1989: 111).

može li u jeziku/jezikom intervenisati tako da data intervencija bude percipirana kao inteligibilna praksa promene/preispitivanja/transformacije falogocentričnog sistema jezičkog. Iako Julija Kristeva decidno naglašava da je semiotičko neraskidivo uvezano sa simboličkim te da je simboličko kao takvo *nemo(gu)ćno* bez pulsacije semiotičkog (što bi samim tim teoretizovalo ženu kao nužni deo S/ simboličkog,⁵ a što bi, posledično, uvelo mogućnost njene intervencije u jeziku iz jezika samog, što je, kako se čini, strategijski najbolja, mada možda ne i imperativna pozicija za izvođenje intervencije u jeziku/sistemu/Zakonu), Žaklin Rouz (Jacqueline Rose) Kristevin koncept semiotičkog vidi kao jedan od najpoznatijih i istovremeno najnekorisnijih u njenom teorijskom radu kada je u pitanju istraživanje potencijala interventnosti i subverzivnosti ženskosti/žene/ženske pozicije u strukturi falogocentričnog. Naime, ukoliko je semiotičko nešto što je nužno povezano sa femininim, maternalnim, a istovremeno sa prejezičkim ili vanjezičkim, sa nekakvim podzemljem kulture (Rose, 2005b: 154), onda je žena u takvoj interpretaciji, prema Rouz, potpuno izostavljena iz jezičkog poretka i samim tim ostavljena u nemoći da se u njemu izrazi, kao i da u njemu interveniše. Drugim rečima, preterana akcentuacija paralele ženskosti i semiotičkog bi, prema Rouz, vodila u potpuno semantičko razoružavanje žene i svođenja ženskog tela na *šum* (Rose, 2005b: 154). No u samoj teoriji Julije Kristeve semiotičko je toliko čvrsto povezano sa semiotičkim čineći njegov gradivni – materijalni element, a materijalno je uvezano u proces signifikacije od samog početka datog procesa tako da je praktično nemoguće, iz date perspektive, govoriti o nemoći materijalnog u jeziku (Kristeva, 1984), odnosno, o apsolutnoj nemoći žene u falogocentričnom sistemu Zakona.

No to svakako, i dalje ne znači da žena *govori* (kao što to čini maskulini subjekt). Ona je izgovorena, ali se ne da jezikom zahvatiti, izraziti. Ona je poput jedne posude, mesta koje je uračunato u značenje, ali koje u njemu ne učestvuje osim kao potpora, negativitet na koji se značenje oslanja i odakle se generiše. Žena je ta praznina, taj prostor sličan platonovskoj *hori* (*chora*). *Hora* funkcioniše kao semiotička dispozicija, kao genotekst, kao vreme i prostor pre Imaginarnog i Simboličkog. Ona je čisto prostor-vreme pre subjekta, i, nakon uspostavljanja subjekta, onaj prostor-vreme van subjekta/iza subjekta/ispod subjekta, ali i *preko* subjekta u koji subjekt ne sme skliznuti jer će se u njemu izgubiti kao subjekt; zbog nje se subjekt mora neprestano reobnavljati u jeziku, reobnavljati jezikom, govoreći ga i izgovarajući se(be). Mesto iz koga je subjekt generisan tako postaje mesto zabrane, mesto užasa, mesto istovremene kontinuirane pretnje rastakanja

⁵ Pojam Simboličko pisan velikim slovom odnosi se na lakanovski pojam Simboličkog, dok se pojam simboličkog pisan malim slovom odnosi na pojam simboličkog koji definiše Julija Kristeva. Oba pojma su teoretizovana na sličan način – kao sistem sintakse/jezika/Zakona, a njihova razlika ogleda se u njihovoj izvedenosti u odnosu na relacione povezanosti sa drugim porecima. S(S) imboličko je tako uvezano sa Imaginarnim i Realnim, dok je simboličko isprepletano sa poljem semiotičkog.

subjekta. *Hora* je mesto *pre odsustva* (i prisustva!), pre ekonomije subjekatsko-objekatskih relacija, ona podseća na korporealno jedinstvo majke i deteta (Kriševa, 1984: 25; Silverman, 1988: 103). *Hora* je uvek-već, kao (pod)sećanje na fragilnost subjektiviteta, situirana unutar subjekta samog, pod maskom libidinalne ekonomije koja nikada ne doseže ciljano. *Hora* je, kao mesto oslobođeno (stega) značenja i signifikacije i mesto uživanja (u zabranjenom!), izvor zadovoljstva i euforije – nestajanja subjektiviteta (*jouissance* je ekstaza nestajanja u zadovoljstvu koje gubi svaku inteligibilnost; zadovoljstvo u oslobođenosti od prisiljenosti na inteligibilnost). Prostor *hore* nije metafora mesta porekla ljudskog, već naprotiv – disfiguracija koja se javlja na granicama ljudskog kao istovremeni uslov ljudskog (subjektiviteta!) i kao neprestana pretnja njegovom (jednostavnom) deformacijom, rasfiguracijom. Jezik dakle, poznaje *horu* iz koje je izašao, na koju se, pozicionirajući je kao svoju suprotnost, kao mesto ne-jezika, oslanja. Jezik ignoriše *horu* sve dok nema nikoga da ga piše ili čita (Dolar, 1996). Feminist *hore* tako je odslik Platonove ideje o *hori* kao o neimenljivom, nesigurnom, hibridnom mestu koje prethodi svakom imenovanju (Platon, 1977: 70), koje je, kao ono što je izuzeto iz paternalnog sveta, naknadno maternalno konotirano. *Hora* je poreklo svega (maternalno telo koje donosi biće koje će se tek prepoznati kao određena forma bića na svet, ali u njega ne upisuje ništa, ne prenosi nikakvu poruku, ne ostavlja svoj trag u njemu, nema pravo na njega); prostor vremenskosti kao prostor bezimenog ritma i zvuka (Lechte, 2009). U *hori* čak i sam koncept transgresije postaje irelevantan – u njoj ne postoji politika linearnog diskursa i strukturalnosti mreže koja se onda, kao takva može subvertirati. *Hora* nikada ne ulazi, ne stupa u nešto samom sobom; u *horu* se jedino može ući, penetrirati (Butler, 1993: 40). Spacijalnost je zato feminini, maternalni princip koji (u falogocentričnoj ekonomiji) ne znači *ništa* ukoliko se ne izmeri, ne premreži, ne ispiše, ne penetrira poretkom faličkog, bivajući tako preveden iz stanja besformnog, iracionalnog, neinteligibilnog, apstraktnog, eksczesnog, nepoznatog, nesvesnog (sebe), nedostupnog, fragmentiranog i problematičnog u željeni (faličkom podređeni!) status objektivnog, percipiranog, izdeljenog, racionalnog, statičkog, simetričnog, nepromenljivog, izbrojivog, sistemskog, sistematičnog, sistematiziranog. *Hora* je ambis koji je prostor izvan reprezentacije. *Hora* prevodi materiju iz neinteligibilnog u inteligibilno, ali sama nije sadržana u inteligibilnosti (njen odjek i paralela je ženski [para]subjekt koji govori/koristi jezik, ali nikada nije sadržana u govoru/jeziku) (Grosz, 1995: 25). „Nećemo pogrešiti ukoliko je opišemo kao nevidljivu i besformnu, sveobuhvatnu, zamotanu u najnedokučiviju dimenziju inteligibilnog koju je praktično nemoguće dokučiti“ (Platon, 1977: 70). *Hora* nije ni *ono* ni *ona*, ni postojanje ni postajanje (Grosz, 1995: 213), pa ipak je u liniji sa ženskim, sa femininim, sa maternalnim, sa semiotičkim aspektom izražajnog (ne sasvim jezičkog, mada nerazdvojiva od njega). No *hora* može biti demonstrirana i kao paradigma impenetrabilnog (kako penetrirati u prostor koji nema ulaza!?), kao čist specificitet ženske morfologije, kao što to predlaže Lis Irigaraj navodeći

specifičnu vezu između *hore* kao materijalnosti, prostornosti i vremenskosti u čijim prepletima Irigaraj mapira potencijal ženskog prebivanja *hore* kao mesta geneze ženskog jezika kao ispisa ženskog tela *izrazom* – zvukom, slikom, rečju (Grosz, 1995: 84). *Hora* je opstojana u svom paradoksu (kao i žena!): „Ona ne zna ništa (o sebi). I ničega se ne seća. Na osnovu mudre maskuline auto-logičke spekulacije, ona živi u tami, u/na samoj pozadini scene reprezentacije koju podupire čak i da ne zna za to. Ona ne pokazuje nikakav prizor. Ukoliko bi zasijala, tada svetlost više ne bi pripadala istosti. Čitav trenutni sistem ekonomije bi morao da bude ponovo preračunat“ (Irigaray, 1985: 345).

Bio bi to neki *drugi* prostor; neko *drugo* vreme. Neki *drugi* jezik, *druga* narativnost, *druga* tekstualnost. *Druga seksualnost*. Julija Kristeva kaže da žene ne dele iskustvo bivanja u linijskom vremenu sa muškarcima (Kristeva, 2004: 497). Žensko vreme nije pravolinijsko, linearno, vreme jezika, rečenice, sintakse. Žensko vreme je temporalna cikličnost, kružnost, multiplicitet vremenskosti u prostoru. Linearno vreme je faličko vreme – vreme linearne (epske!) naracije, pisanja i čitanja (Kristeva, 1980b; Cixous, 2000c). Žensko vreme je vreme *zvučanja* pisma, vreme multiplih interpretacija (i ovih mojih, ženskih, i ja se upisujem u tekst čitajući, makar to bilo i nemo, bez glasa!), beskrajno vreme, repetitivno vreme (Grosz, 1995: 95), vreme povratka na isto mesto, uvek drugačije, uvek u formi spirale gde povratak ne znači povratak na istost, već uvek promenu, reinterpretaciju, mene-drugačiju koja drugačije iščitavam, drugačije upisujem, menjam, reformišem, transgresiram (linearno vreme ali i samu sebe). Vreme je vreme pisanja i vreme čitanja: ako pišem drugačije, ako izvodim druga čitanja, i vreme će biti izvedeno kao *drugo* vreme.

„Postoji pregrada, granica koju svaka žena zna da preskoči; to je pregrada/ granica između označitelja i označenog“ (Lacan, 1974–75: 57). Žena je, dakle, i ona koja poznaje *drugi*, drugačiji prostor. Ona je eksces, oprostovena spoljašnjost jezika koja prodire u njegove pukotine čime je jezik sadržava, a ne izriče. Žena, njena želja, njeno zadovoljstvo, njena (ne)mogućnost izražavanja, govorenja su tako čista nemogućnost mapiranja ženskosti u prostornosti falogocentričnog, što ženu ispisuje u područjima radikalne eksteriornosti, ili eksteritorijalnosti u odnosu na maskulini subjekt (Lacan, 1974–75: 157). Ženskost/žena tako ne poseduje prostor – ona upravo *jeste* prostornost (Grosz, 1989: 181) i jedino što joj ostaje jeste istraživanje sebe kao date prostornosti u kojoj se kreće i iz koje, možda, može delovati.

Teoretičarka psihoanalize i vizuelna umetnica Braha Ettinger (Bracha Etinger) kaže da žene već imaju privilegovan pristup paradoksalnom vremenu i prostoru i takvo paradoksalno vreme-prostor teoretizuje kroz pojmove *matriksijalnog vremena* i *matriksijalnog prostora*, dimenzija koje stoje kao druga mogućnost u odnosu na falogocentričnu, linearnu, fokusiranu i progresijsku konceptualizaciju prostor-vreme fenomena (Ettinger, 2006: 143). Ettinger dalje tvrdi da i muškarci jesu, ili mogu biti u kontaktu sa ovim tipom vremena i prostora pridružujući mu

se i dotičući ga kroz umetničke prakse, objekte i gestove, kroz muziku, slikarstvo, ples koji kao takvi specifičnim tretmanom vremenskosti i prostornosti izmeštaju i ukidaju nužnost linearnosti kao jedine moguće razumljivosti. Umetnički objekt se otvara multiplim interpretacijama, upisima i ispisima onih koji ga čitaju i koji u njemu iščitavaju/učitavaju, između ostalog, sebe i svoja žarišta (svako sopstvo je jedan različit univerzum!), čime istovremeno otvaraju i multiplost vremena i prostora u kojima je ovakav tekst iščitavan, otvarajući, dakle, *druge* prostore i vremena (Ettinger, 2006: 143). U teoriji Brahe Etinger *Matriks* je postavljen i interpretiran kao Simbol analogan Falusu koji ukida Falus kao jedini mogući zastupnik, Označitelj, čime istovremeno ukida i koncept Jednog/Istog koji postulira falogocentrični Zakon. Matriks tako u datoj teoriji nije simbol ženskog Znaka kao nevidljivog, neinteligibilnog, izvornog i pasivnog (kako ga upisuje/opisuje falogocentrični jezik); u pitanju je koncept koji transformiše graničnike sveta u kome se Ja pojavljujem kao Ja, koncept koji me ne ostavlja u suprotnosti niti u fuziji, već u dijalogu sa onim ne-Ja koga se moje Ja u falogocentričnom poretku plaši (Ettinger, 2006: 64). Matriks bi, dakle, bio koncept koji oslobađa subjekt od straha (od jezika). Matriks, prema teorijama Etinger, ne treba da *zameni* Falus, niti je opozicija faličkog – naprotiv, ono je strategija izmeštanja Falusa iz ležišta Ultimativnog, suplementarna simbolička perspektiva (Lichtenberg-Ettinger, 1992: 194). Kao i u slučaju Falusa, u pitanju nije organ već *simbol* (femininog). Matriks održava svoju relaciju sa prenatalnim, presubjekatskim (ne raskida je, kao Falus – Falus je simptom raskida relacije sa presubjekatskim!) i time još za jedan korak približava kako materijalnost i korporealnost, tako i upise semiotičkih i drugih *drugih* praksi u sistem izražajnog otelotvoravajući *razliku* kao *aktivnu* razliku, razliku koja *upisuje* i *piše*. Paradigma Matriksa koju Etinger postavlja ukazuje na to da postoji ulaz u Simboličko koji nije (samo) putem podređivanja Falusu i faličkom Zakonu. Dok Falus korelira sa lingvističkim, Matriks korelira sa prazninama, rasepima, rupama u diskurzivnom, te tako uspostavlja put komunikacije subjekta sa njegovim represijama i negacijama, čime se otvara još jedan prostor reispisivanja Jezika. Pokušaj formiranja matriksijalne paradigme je tako pokušaj teorijskog izvođenja femininog kao onog koje se može uključiti u akt permanentne redefinicije i rekreacije, onog koje nije izvedeno u kontekstu niti u potčinjenosti faličkom, falogocentričnom i Falusu. Matriksijalni poredak tako može opstojati pored i sa falogocentričnim, pružajući nove strategije i mogućnosti repromišljanja jezičkog i izražajnog, a ne ukidajući, ne negirajući i ne razrušavajući već postojeći poredak mislivog. Revolt, ideja; ne revolucija. Re-kontekstualizacija; ne destrukтивizacija.

Utopija?

Literatura

- Acker, K. (1997). „Preface“. In *Bodies of Work*. London: Serpent's Tail, vii-x.
- Acker, K. (2010). *In memoriam identitetu*. Zagreb: Profil.
- Bainbridge, C. (2008). *A Feminine Cinematics – Luce Irigaray, Women and Film*. New York: Palgrave Macmillan.
- Beardsworth, S. (2004). *Julia Kristeva – Psychoanalysis and Modernity*. New York: SUNY Press.
- Butler, J. (1993). *Bodies That Matter – On the Discursive Limits of 'Sex'*. London: Routledge.
- Cavallaro, D. (2003). *French Feminist Theory – An Introduction*. London: Continuum.
- Cixous, H. (2000a). „The Newly Born Woman“. In *The Hélène Cixous Reader*, London: Routledge, 37–46.
- Cixous, H. (2000b). „La“. In *The Hélène Cixous Reader*, London: Routledge, 59–67.
- Cixous, H. (2000c). „Three Steps on the Ladder of Writing“. In *The Hélène Cixous Reader*, London: Routledge, 199–205.
- Dolar, M. (1996). „The Object Voice“. In *Gaze and Voice as Love Objects*. London: Duke University Press, 7–31.
- Freud, S. (2000). „Fragment of an Analysis of a Case of Hysteria (1905)“. In *Freud – Complete Works*. El Paso: Ivan Smith, 1348–1456.
- Grosz, E. (1989). *Sexual Subversions – Three French Feminists*. St. Leonards: Allen & Unwin.
- Grosz, E. (1990). *Jacques Lacan – a Feminist Introduction*. London: Routledge.
- Grosz, E. (1995). *Space, Time, and Perversion – Essays on the Politics of Bodies*. London: Routledge.
- Irigaray, L. (1985). *Speculum of the Other Woman*. Ithaca: Cornell University Press.
- Irigaray, L. (2000). *To Be Two*. London: Athlone/Continuum.
- Kristeva, J. (1977). „Ellipse sur la frayeur et la séduction spéculaire“. In *Polylogue*. Paris: Seuil, 373–382.
- Kristeva, J. (1980a). „Preface“. In *Desire in Language – A Semiotic Approach to Literature and Art by Julia Kristeva*. New York: Columbia University Press, vii-xi.
- Kristeva, J. (1980b). „The Novel as Polylogue“. In *Desire in Language – A Semiotic Approach to Literature and Art by Julia Kristeva*, New York: Columbia University Press, 159–209.
- Kristeva, J. (1982). *Powers of Horror – An Essay on Abjection*. New York: Columbia University Press.
- Kristeva, J. (1984). *Revolution in Poetic Language*. New York: Columbia University Press.
- Kristeva, J. and S. L. Malcomson. (1993). „Foreign Body“. *Translation*, no. 59, 172–183.

- Kristeva, J. and G. Pollock. (1998). „Dialogue With Julia Kristeva“. *Parallax*, no. 1998, no. 3, 5–16.
- Kristeva, J. (2004). „Is There a Feminine Genius?“ *Critical Inquiry*, no. 30, 439–503.
- Rose, J. (2005b). „Julia Kristeva – Take Two“. In *Sexuality in the Field of Vision*. London: Verso, 141–164.
- Kristeva, J. (2009). „Decollations“. In *Psychoanalysis, Aesthetics, and Politics in the Work of Julia Kristeva*. New York: SUNY Press, 29–45.
- Lacan, J. *The Seminar of Jacques Lacan – Transference, Book VIII, 1960–1961*. <http://www.lacaninireland.com>, 2013 [19. 01].
- Lacan, J. *The Seminar of Jacques Lacan – R. S. I, Book XXII, 1974–1975*. <http://www.lacaninireland.com>, 2013 [18. 02].
- Lacan, J. *On Feminine Sexuality – The Limits of Love and Knowledge, The Seminar of Jacques Lacan, Book XX, Encore 1972–1973*. London: W. W. Norton & Company, 1999.
- Lacan, J. (2006). „The Function and Field of Speech and Language in Psychoanalysis“. In *Ecrits – The First Complete Edition in English*. London: W. W. Norton & Company, 197–268.
- Lechte, J. (2009). „Julia Kristeva and the Trajectory of the Image“. In *Psychoanalysis, Aesthetics, and Politics in the Work of Julia Kristeva*. New York: SUNY Press, 79–95.
- Lichtenberg-Ettinger, B. (1992). „Matrix and Metamorphosis“. *differences: a Journal of Feminist Cultural Studies*, no. 4, 176–208.
- Lichtenberg-Ettinger, B. (2006). *The Matrixial Borderspace*. Minneapolis: University of Minnesota Press.
- Oliver, K. (1997). *Julia Kristeva*. Baltimore: The Johns Hopkins University Press.
- Platon. (1977). *Timaeus*. Harmondsworth: Penguin.
- Rose, J. (2005a). „Feminine Sexuality – Jacques Lacan and the *Ecole Freudienne*“. In *Sexuality in the Field of Vision*. London: Verso, 49–82.
- Rose, J. (2005b). „Julia Kristeva – Take Two“. In *Sexuality in the Field of Vision*, London: Verso, 141–164.
- Roudiez, L. S. (1980). „Introduction“. In *Desire in Language – A Semiotic Approach to Literature and Art by Julia Kristeva*. New York: Columbia University Press, 1–20.
- Silverman, K. (1988). *The Acoustic Mirror – The Female Voice in Psychoanalysis and Cinema*. Indianapolis: Indiana University Press.
- Soler, C. (2006). *What Lacan Said About Women – A Psychoanalytic Study*. New York: Other Press.

Dragana Stojanović

**FEMALE SUBJECT IN AND OUT OF THE FIELDS
OF LANGUAGE: THE RELATION OF WOMAN
AND THE OTHER, THE SYMBOLIC AND THE
SEMIOTIC; *OTHER* NARRATION, *OTHER*
SPACE, *OTHER* TEMPORALITY**

Summary

The complex position of female subjectivity in the phallogocentric framework (which is in the same time a copy and a product of relations in the system of language, speech and writing) unfolds itself in the specific field of paradox. Being in the same time interpellated in/by language and slipping through it, female subject fluctuates *speaking* somewhere between symbolic and semiotic, in the atopia and utopia in which every utterance is in the same time a question. This paper researches the potential of performing another narrativity, *other* space, *other* temporality and *other* writing from the female speaking and performative position, giving a question mark in the place of understanding the feminine position in the coordinates of phallogocentrically oriented space.